

Kirja-arviot

PITKÄ MARSSI VALTIOTEORIAAN JA SEN OHIKIN

SAKARI HÄNNINEN: **Aika, paikka ja politiikka.** Tutkijaliiton julkaisusarja 17, Helsinki 1982, 246 s.

Sakari Hännisen väitöskirjatyö on laaja — ei vain sivumääräisesti vaan myös henkisesti liikkuma-alaltaan. Se tulee tarjomaan lähtökohtia monien eri lukijakuntien keskusteluille. Työn synteesi ja lopputulos on ensiksikin ilman muuta valtio-oppia ja jo tässä vaiheessa voin todeta, että sen anti niin valtio-opin teorianmuodostukseen kuin empiirisen tutkimuksen suuntaamisen alueilla tulee nähdäkseni olemaan merkittävä. Toiseksi se on selvästikin keskustelua yhden — ja meillä melko nuoren — tutkimusperinteen, nimittäin marxilaisen valtioteorian, sisällä. En itse ole sanottavammin kiinnostunut arvioimaan työn panosta tämän tutkimusperinteen ongelmien ratkomisessa tai sen ajatusten eteenpäin viemisessä. Olen kuitenkin varma, ettei se systematisointi ja alalogiikoiden täsmentäminen, jonka Hänninen suorittaa, voi olla vaikuttamatta positiivisella tavalla myös tämän tutkimussuunnan kehitykseen. Kolmanneksi työ on myös oppihistoriallista »paluuta» yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen erääseen käännekohtaan (Kant-Hegel) ja kehityslan-kojen seuraamista ja uudelleentulkintaa erään kehityslinjan (Hegel-Marx-klassiset marxilaiset ajattelijat — pääomalogikot) sisällä. Tämän kolmannen työn aineosan lukeminen ja arvioiminen vaatii lukijalta paljon. Harva yhteiskuntatieteilijä enää tutustuu *Kantin* suorittamaan ajattelun kategorioitten transkendentiaaliseen johtoon tai *Kantin* transkendentiaaliseen dialektiikkaan tai *Hegelin* fenomenologiaan tai *Hegelin* logiikan tieteeseen. Näiltä osin työ vaatii useimmalta lukijaltaan täydennyskoulutusta. Mikään pikatäydennyskoulutus ei luonnollisestikaan auta työn oppihistoriallisen osan ymmärtämistä, mutta jos lukijalla on yhteiskuntatieteitten ei-marxilaisten klassikoiden tuntemusta sekä myös

tieteenfilosofian viimeaikaisen keskustelun tuntemusta, väitöskirjan tämäkään osa ei tuottane ylipääsemättömiä vaikeuksia. Hänninen käy nimittäin läpi samoja ongelmia, jotka ovat keskeisiä esimerkiksi *Anthony Giddensin* oppihistoriallisissa ja teoreettisissa töissä tai vaikkapa *Richard Rortyn* kirjassa »Philosophy and the Mirror of Nature». Hänninen liittää oman tarkastelunsa usein — ja eräissä tapauksissa nähdäkseni jopa tarpeettomastikin — näihin paralleleihin keskusteluihin.

Jotta väitöskirjan mielestäni tärkein osa kohoaisi riittävän selvästi esiin, lähdän liikkeelle lopusta, työn synteesistä. Luvuissa X ja XI Hänninen pyrkii — aikaisempiin oppihistoria-analyyseihin ja itsenäisiin analyysikehittelyihinsä nojaten — ylittämään sekä yksipuoliset marxilaiset valtioteoreettiset näkemykset (*Kautskyn* alistusvaltioajattelun, *Bernsteinin* yhteisyysvaltioajattelun, *Althusserin* autonomisen valtion käsityksen ja *Lukácsin* totalisoivan valtiokäsityksen) että »porvarilliset» politiikan sektori- ja aspektinäkemykset. Hänninen lähete itse liikkeelle pinnasta, kolmijaosta talous — politiikka — ideologia, jota hän käsittelee porvarillisen yhteiskunnan yksilöllisenä, yleisenä ja yksinkertaisena ajattelumuotona. Tästä pinnasta hän etenee analyttisesti kehitellen kollektiivisen toiminnan ja siihen liittyvän tietoisuusmuodon sekä koko yhteiskunnan »syvärakenteen» ja siihen liittyvän tajuntamuodon tasolle. Kollektiivisella tasolla taloudelliset tekijät pysyvät eriytyneinä, mutta poliittiset ja ideologiset tekijät kietoutuvat yhteen ja syvärakenteessa kaikki kolme aspektia kietoutuvat yhteen pääoman uusintamisprosessin välitysmuotoina. Eri tasot ovat omalakisia ja käyvät läpi eriaikaista historiallista kehitystä eli ovat hajoitettavissa aika/paikka-koordinaatistoon, jossa ne voidaan nimetä (»leimata»). Näin saadusta kuvausjärjestelmästä ja poliittisten ilmiöiden siihen sijoittamisesta kirjoittaja itse toteaa: »Leimaamisella tarkoitan sitä, että osoitetaan, kuinka 'poliittisen' eri tasospesifiset as-

pektit (P_1 , P_2 , P_3) sijoittuvat erilaisten lainalaisuuksien (L_1 , L_2 , L_3) kenttään, sisältävät kukin erilaisen subjektirakenteen (yhteiskunta, ryhmä, yksilö), välittävät reproduktiivisesti erilaisia ajatusmuotoja (tajuntamuodot, tietoisuusmuodot, ajattelu- muodot) ja kehittyvät ja muuttuvat erilaisessa historiallisessa ajassa (t_1 , t_2 , t_3).» Kuvausmallin esittelyn jälkeen kirjoittaja käyttää sitä — ja täyttää sen kehikkoa — osoittamalla *Marxin* valtioteoreettisen ajattelun eri vaiheitten ja nykyisen marxilaisen valtioteorian päävirtausten sijoittumista sen koordinaatistoon. Samalla eritellään — marxilaisesta näkökulmasta — politiikan (valtion, luokkataistelukentän) ja talouden (pääoman liikelakien ohjaaman kehityksen) välistä suhdetta. Tällöin selvennetään myös valtiokäsitteen eri laajuusasteita (suppea valtio, julkisuusmuoto, laaja valtio). Seuraavassa vaiheessa kirjoittaja kehittää kuvausmallia edelleen muokaten ensin sisällöltään eritellyn porvarillisen yhteiskunnan poliittisten ilmiöiden tasokuvausmalliksi (s. 215). Tämän puitteissa hän voi eritellä valtion eri »laajuustasojen» ja poliittisten ilmiöiden tasospesifisiä ominaisuuksia sekä niiden välisiä suhteita (s. 216—222). Lie- nee syytä erikseen huomauttaa, että tasokehikon puitteissa Hänninen käsittelee sellaisia kysymyksiä kuten yksilön sosiaalistumiskehitys, valtion funktiot ja niistä puhumisen mielekkyys, »poliittisen» eri tasojen kehittymisvaiheet; sekä antaa mielekkäät merkitykset sellaisille kiistellyille käsitteille kuten »hallitsemistapa» ja valti- ilmiöiden eri tyypit (mahti, voima, hege- monia, auktoriteetti).

Edellä todetun keskustelun jälkeen kirjoit- taja lähtee vielä kehittämään kuvausmal- liaan, ottamalla huomioon tarkastelun eri tasojen ekspressiivisyyden, ts. niiden välitysyhteyden, jonka tarkastelu vasta johtaa lainalaisuuksien tarkasteluun. Hän toteaa, että välitysyhteydet ovat luonnollisesti yhä edelleen ...»meille tuntematon suuri ar- voit...», jonka selvittäminen jää lähinnä positiivisen (ilmiöitä sisällöllisesti tarkaste- levan) tutkimuksen tehtäväksi. Hänninen kuitenkin kehittää tasokuvioista kuvausmal- liaan ottamalla huomioon välityksen kak- siulotteisuuden, jolloin tasokuvioista on pak-

ko siirtyä tilakuvauskuviioon (s. 224). Tästä kehittyikin kahdenkymmenen kohtion mal- li, johon kirjoittaja sijoittaa esimerkinomai- sesti »poliittisen» ymmärtämisen kannalta relevantit talouden, ideologian ja kollektiiv- isen toiminnan ilmiöalueet. Kuvausmalli — sisällöllisesti havainnollistettuna — tun- tuu yllättävän tehokkaalta poliittisen ken- tän jäsentämisen menetelmältä — ja sitä ilmeisesti voidaan soveltaa muidenkin kuin marxilaisen tutkimusperinteen puitteissa. Hänninen kuitenkin purkaa avaruusmallin edelleen spiraaliseksi reproduktiokehämäl- liksi (s. 227), joka jäsentää eritasoisten koh- tioiden keskinäiset riippuvuus-suhteet jatku- vina toinen toisensa ehdollistamina, joita voidaan tulkita »vapaassa ajassa», ts. sito- mattomina yhteen ja samaan lineaariseen historiakehitykseen. Tästä kuvausmallista voidaan sanoa samaa kuin edellä todettiin politiikan kohtioitten avaruusmallista: se tuntuu yllättävän tehokkaalta ja avaa var- masti kehittämismahdollisuuksia politiikan kentän ja sen sisäisten ja ulkoisten riippu- vuussuhteitten jäsentämiseen muidenkin kuin marxilaisen tutkimusperinteen puitteis- sa.

Edellä karkeasti hahmotellusta mallinke- hittelystä tekijä siirtyy sitten esittämään yksityiskohtaisemman kymmenen kohdan teoreettismetodologisen ja tutkimuksen sisällöllisen kehittämisen tutkimusohjelman (s. 229—234), jonka kautta voidaan syste- maattisesti ratkoa marxilaisen valtioteorian (erityisesti pääomalogiikan ja porvarillisen yhteiskunnan valtioperusteisen »historialli- sen» jäsentämisen yhteensovittamisen) on- gelmia. Ohjelma perustuu kirjoittajan ai- kaisempien analyysien tuottamien ratkai- sujen konkretisointiin ja tuntuu tutkimus- perinteen ulkopuolisesta tarkkailijastakin järkevältä. Erityisesti tulkinnat kapitalisti- sen yhteiskunnan »läpikapitalisoitumisen» ja »läpivaltiollistumisen» rinnakkaisuudesta sekä niihin liittyvistä valtion eristymisen ja yksilöiden ja kollektiivisen toiminnan toi- mintamahdollisuuksien kaventumisen tren- deistä ovat keskeisiä kenelle tahansa poli- tiikan tutkijalle.

Edellä luonnosmaisesti esitetyt väitöskir- jan valtioteoreettiset synteettiset lopputu- lokset ovat — kuten edellä jo mainittiin

— monessa suhteessa merkittäviä, tehtiinpä tutkimusta sitten minkä tutkimusperinteen puitteissa tahansa. Kuvausmallien kehittämisessä Hänninen on systemaattinen ja askeltaen etenevä ja onnistuu myös nostamaan kehittelynsä esiin innovaatioina — joita ne ilman muuta ovatkin. Kuitenkin hän eräissä — tai melko monissakin — kohdissa on malttamaton ja etenee liian nopeasti ja perustelematta. Syynä tähän saattaa olla halu supistaa ja tiivistää esitystä. Kuitenkin ilmeisesti myös se kova yhdentävä ote, jota Hänninen on pyrkinyt takomaan oppihistoriakehittäisistä kasaan kirjan alkuosassa hajoaa ja eräät sen keskeiset analyttiset kohtiot osoittautuvat monimerkityksisiksi. Näin käy erityisesti reproduktion käsitteen ja koko reproduktioanalyysin kohdalla. Samoin käy myös ekspressiivisen kausaalisuuden käsitteelle ja sille perustuville välityssuhteitten tarkasteluille. Ja perusteluiltaan ongelmallisiksi jäävät myös ajattelumuodon, tietoisuusmuodon ja tajuntamuodon kantajien »operationalisoinnit». Erityisen »raaka» on Hännisen kollektiivisen tason tarkastelu, jossa »työväenluokan mieli» nähdään toisaalta kapitalistisen yhteiskunnan käyvän ajatusmuodon, toisaalta taas alitajuisesti oivallettujen omien »syvien etujen» ymmärtämisen ristiriitaisesti läpäisemänä. Hännisen »alitaajuinen oivaltaminen» on lähes populistismyyttinen käsite, joka varmasti tuottaa »...päänkivistystä marxismille tietoisuusmuotona» (s. 161).

Väitöskirjan edellä käsitellyt käsitteet ja analyysit luodaan oppihistoriakehittäisistä väitöskirjan »pitkässä johdannossa», sen kahdeksassa ensimmäisessä luvussa, jotka jakaantuvat selvästi kahteen osaan. Luvut II, III, IV, V ja VI käsittelevät hegeliläisen perinnön marxismiin mukanaan tuomia ajattelun »vaaramenttejä» (joihin kirjoittajan mukaan suurin osa marxilaisista ajattelijoista näyttää tavalla tai toisella lankeavan) ja »etuisuuksia» (joista erityisesti Marx kirjoittajan mukaan on osannut hyötyä). Luvuissa VII, VIII ja IX kirjoittaja johtaa ohi Hegelin ja Marxin ja pohjustaa perustaa omalle kahden viimeisen luvun synteisilleen.

»Pitkän marssin» hegeliläisen osan ymmärtämisen perustaksi lainaan omasta puolestani pitkään *Max Weberiä*. Kritikoidessaan *Wilhelm Roscherin* tapaa samaistaa toisiinsa käsitteiden ala ja sisältö arvioidessaan historiallisten tapahtumien »merkittävyttä» tai »tärkeyttä» Weber luonnehtii toisaalta »ekstensionaalista» luonnontieteellistä historiankirjoitusta toisaalta taasen sisällöllisiin merkityksiin keskittyvää »intensionaalista» historiankirjoitusta. Samalla hän kuitenkin toteaa: »Kuitenkin näyttää olevan myös kolmas vaihtoehto kulttuuri-ilmioiden historiallisen kehityksen logiikan perusteluille. Otaksukaamme, että hyväksyisimme Hegelin käsiteopin ja pyrkisimme ylittämään käsitteiden ja todellisuuden välisen 'hiatus irrationalis'-kuulun käyttämällä 'kaiken ylittäviä' käsitteitä — käsitteitä, jotka metafyyysisinä realiteetteina pitävät sisällään ja implikoivat yksityisiä asioita ja tapahtumia oman toteutumisen ilmenemismuotoina. Jos lähdetään tästä 'emanistisesta' viime käden käsitteiden luonteen ja validiteetin hyväksymisestä, näkemys käsitteen ja todellisuuden välisen suhteen tiukasta rationaalisuudesta on loogisesti vastaansanomaton. Toisaalta todellisuus voidaan johtaa kaiken ylittävistä käsitteistä, toisaalta todellisuus käsitetään täysin havaintoihin perustuvalla tavalla. Käsitteisiin *nousteessaan* todellisuus ei menetä mitään havainnollisesta sisällöstään. Käsitteiden sisällön maksimointi ja käsitteiden alan maksimointi eivät tällöin ole toinen toisensa toteutumista ehkäiseviä lähtökohtia. Päinvastoin ne ovat toisiaan edellyttäviä. Tätä siksi, että 'yksityinen tapaus' ei ole vain tapausluokan jäsen vaan myös osa kokonaisuutta, jota käsite edustaa. Tästä seuraa, että se 'kaiken ylittävä käsite', josta kaikki tulisi olla johdettavissa olisi myös käsite, joka on sisällöltään rikkain. Tällainen diskursiivinen tieto — josta meidän analyttis-diskursiivinen tietomme etäänny yhä kauemmaksi riisuessaan abstrahoimalla konkreettisen todellisuuden sisällöllisestä tärkeydestään — on mahdollista vain, jos se käsitetään tiedon tyyppiä, joka on analoginen matemaattisen tiedon kanssa — olematta luonnollisestikaan kuitenkaan matemaattista tietoa. Tästä seuraa

myös metafyyminen otaksuma tämäntyyppisen tiedon totuusarvosta. Käsitteiden sisällöt toimivat metafyyminä yksikköinä: ne seisovat todellisuuden takana ja tukevat sitä. Todellisuus on näiden sisältöjen välttämättömän seurauksen samassa merkityksessä kuin missä matemaattiset lausekkeet »johtuvat toisistaan.» (Max Weber, Roscher and Knies. *The Logical Problems of Historical Economic*, Macmillan, London, 1975, s. 66—67).

Hännisen pitkä »Hegel — Marx — marxilaiset» -johdanto on nähtävä tämän lainauksen taustaa vasten. Hän pyrkii osoittamaan, miten hegeliläinen sisällöllinen logiikka ja metodi voidaan säilyttää ja siirtää yhteiskunnallisten ilmiöitten analyysiin lankeamatta samalla hegeliläiseen ideamystiikkaan. Samalla Hänninen pyrkii myös osoittamaan, miten Marx Pääomassa ja taloustieteen kritiikissään antoi jo alustavan ja varman pohjan hegelismin ongelmien ratkaisemiselle *kuitenkin siten*, että metodin ja sisällöllisen logiikan tuottama sisällöllinen rikkaus niitä yhteiskunnallisten ilmiöiden kenttään sovellettaessa voidaan säilyttää. Näihin kahteen (keskinäisesti toisiaan tukeviin) tavoitteisiin pyrkiessään kirjoittaja »puhuttelee» marxismiin sitoutuneitten suurttukijain haamujoukkoa Lukácsista, *Leninistä* ja *Gramscista Sartreen* ja Althusseriin — puhumattakaan pienemmistä pääomaloogikotähdistä. Yksityiskohtiin puuttumatta voidaan sanoa, että »puhuttelut» ja ajattelijain/tutkijain työn tulosten arvioinnit asetetun ongelman ratkaisemiseksi ansaitsevat arvosanan »fair enough». Esiityksestä on varmasti helppoa osoittaa ylitulkintoja kirjoittajan »omien sankareiden» (itse Hegel, Marx, Lenin, Gramsci) osalta ja »aliarviointeja» vaarallisten kilpailevien ajatusten suuntaan (Althusser, Ottomeyer, fenomenologit). Kenties kaikkein voimakkain valinta suoritetaan väitöskirjan Lukács-luvussa, jossa ulos lentää tavarafetisismi ja siitä aukeavat tutkimussuunnat antropologiseen ja henkisen työn tuotteiden (kulttuurin) tutkimukseen. (Vrt. s. 60—61, hyväksyvät ja hylkäävät lähdeviitteet: niissä sanotaan hyvästit »pehmeälle» humanistiselle marxilaiselle analyysille ja toivotetaan

tervetulleeksi »kova» pääoma- ja politiikka-keskeinen marxilainen analyysi).

Hännisen pitkä Hegel-Marx-marxilaiset marssia on kuitenkin syytä arvioida lähinnä lopputuotoksen kannalta: siitä lähtien mitä edelleen kehiteltävää hän todella marsilta löysi ja miten hän tämän edelleen kehiteltävän edelleen kehittää. Osa edelleenkehittelystä tapahtuu jo »pitkän marssin» kuluessa. Niinpä metodinen ratkaisu (siirtyminen yksinkertaisesta dialektiikasta reproduktioanalyysiin) ja Hegelin sisällöllisen logiikan sovellutuskelpoisuuden osoittaminen yhteiskunnallisten ilmiöiden analyysiin tapahtuu jo luvuissa IV (Lukács ja pääomaloogikot-keskustelussa) ja VI (»kypsää» Pääoman Marxia koskeva keskustelu). Samoin reproduktiologiikan ja sisällöllisen logiikan yhdistetty soveltamiskelpoisuus osoitetaan jo luvussa VI, jossa kirjoittaja myös rekonstruoi Marxin »aidon» metodin. Muut tärkeimmät kirjoittajan omakohtaiset kehittelyt suoritetaan kuitenkin »pitkän marssin» jälkimmäisessä osassa luvuissa VII, VIII ja IX. Näissä hajoitetaan Hegelin yhtenäinen subjekti (»minän monimäärittelyksellisyys» ja »ajatusmuotojen tyyppitely») sekä antikvoitunut historiankäsitelmä (aika/paikka -koordinaatiston rakentaminen subjekti/ajatusmuoto -luokitusten varaan). Laihin näistä kolmesta luvusta on Luku X (»Kokonaisyhteiskunnan konstituutiosta»), johon ei enää näytä jääneen edellisistä luvuista muuta sanottavaa kuin rajankäyntiä eräisiin tieteenfilosofisiin kannanottoihin (tieteellinen realismi, holismi/individualismi, marxismi erilaisten selitystyyppien yhdistelmänä).

Kirjoittajan omat kehittelyt edellä todetuissa ongelmakohdissa: reproduktioanalyysi, Hegelin sisällöllisen logiikan soveltamiskehittelyt, minän monimäärittelyksellisyys/subjektirakenteen hajoittaminen/ajatusmuotojen erittely sekä aika/paikka -koordinaatiston kehittäminen) ovat — edellä esitetystä kriittisistä varauksista huolimatta — itsenäistä ja innovatiivista tutkijatyötä. On vaikeaa tietysti sanoa, missä määrin ne todella nousevat esiin aatehistoriallisesta erittelystä ja missä määrin ne ovat tutkijan oman luovan työn tuloksia, joita hän heijastelee aatehistoriaan. Mutta tämä ei ole ratkaisevaa.

Ratkaisevaa on, että hän loppuluvuissa — joista itse aloitin arviointini — syntetisoi näitä kehittäjiä ja osoittaa niiden soveltamiskelpoisuuden konkreettisella tutkimusalueella (valtioteoria/politiikan tutkimus) ja konkreettisiin tutkimuskohteisiin (esim. valtiollistumisen/läpikapitalisoitumisen ja kollektiivisen toiminnan mahdollisuuksien supistumisen analyyseihin).

Olen edellä esittänyt kritiikkiä, joka kohdistuu usein väitöskirjan keskeisiin käsitteisiin ja ajatuskulkuihin. Kirjoittajan olisi ollut helppoa pelastua esiinnostetuilta vaikeuksilta ja esitetyltä kritiikiltä luopumalla oppihistoriaperusteisesta käsite- ja analyysikehittelystä ja siirtymällä puhtaaseen muodolliseen/määritelmälliseen kehittelyyn. Mitä tällöin muodollisessa puhtaudessa ja kritiikin kestossa olisi voitettu, olisi kuitenkin käsitteiden ja analyysien sisällöllisessä rikkaudessa menetetty. Hyväksyn ja kunnioitan kirjoittajan tekemää — omien välittömien intressiensä vastaista — ratkaisua. Olen näet varma, että työ tulee saamaan osakseen runsaastikin kritiikkiä juuri niissä kohdissa, jotka itse olen edellä omassa kritiikissäni nostanut esiin. Tämä kritiikki ei kuitenkaan mitenkään vähennä niitä saavutuksia, joita kirjoittaja on saanut työssään aikaan innovatiivisten metodisten ajatusten kehittämisessä ja syntetisoinnissa sekä niiden soveltamisessa valtioteorian ja yleensäkin politiikan tutkimuksen alueelle.

I I k k a H e i s k a n e n